

Милијан Поповић*

ВРАЧАРОВ „ТОМА ЖИВАНОВИЋ“

Професор Стеван К. Врачар, истакнути теоретичар државе и права, методолог права, правни филозоф и полициолог, обожао је нашу правну мисао низом значајних радова о великанима правне мисли, како оним страним (Лундстјејт, Келзен, Штамлер, Пејражишк), тако и домаћим (Јовановић, Тасић, Лукић, Живановић). У свим радовима он је исказао изразите аналитичке способности, поред оних синтетичких по којима је ограниче био пре свега познат.

Студије проф. Врачара о Томи Живановићу и његовом Систему синтетичке правне филозофије – поред испитивања основних карактеристика Живановићевог правнофилозофског дела, као што су: конструкција зигантског система, централне идеје, оригинални елементи, превађавање ограничениости хегелијанизма, јуститурализма и позитивизма, систем основних и посредних основних правних појмова, правна аксиологија, гносеологија и методолошка питања, а нарочито синтетизам који прожима цео Систем – садрже још и иманентну критику (са становишта Живановићеве филозофије) и трансцендентну критику (са становишта државноправног интегритета и марксизма).

Радовима о Живановићу и његовом правнофилозофском делу, као и осталим радовима о великанима наше правне мисли, проф. Врачар се представио као изванредан критичар и уврстио у ред најозбиљнијих историчара правнофилозофске мисли у Срба.

Кључне речи: *Правна филозофија. – Филозофија права. – Филозофија правних наука. – Синтетизам. – Онтологија. – Гносеологија. – Методологија.*

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Професор Стеван К. Врачар улази у ред наших најистакнутијих правних писаца. То се, можда, данас јасније види када је отишао са сцене проф. Радомир Лукић, који је деценијама био неприкосновени ауторитет у областима у којима се креће и проф. Врачар. Дуго га је, неоправдано, прекривала Лукићева сенка. Скроман и ненаметљив, предан научном раду и универзитету, политички

* Др Милијан Поповић, редовни професор Правног факултета у Новом Саду.

прокажен због својих научних уверења, годинама уклоњен из наставе, проф. Врачар се није гурао у први ред, иако му је то место припадало. А сада, са осетним закашњењем, стижу му признања од „властитог“ факултета и шире научне јавности. О томе говори и свечана свеска *Анала* приређена у његову част поводом 75-годишњице живота.

По ширини интересовања, научном стваралаштву, оригиналности, систематичности и неким другим својствима, проф. Врачар се приближио проф. Лукићу. Он је представник једног новог правца у теорији државе и права, филозофији права и методологији права, који је означио именом „државноправни интегрализам“. Мада дат у „наговештајима“, како сâм каже, проф. Врачар је инспиративан, а по свему судећи и плодотворан.

Широј јавности проф. Врачар је познат, пре свега, као теоретичар државе и права, а све више и као правни методолог. У његовим делима се преплићу теорија права и методологија права, па их није лако одвојити. Уз то, он се озбиљно бави политикологијом и филозофијом права. У радовима из теорије државе и права, посебно у монографији *Социјална садржина функције државно-правног поретка* показао је способност синтетизовања огромног материјала и то на стваралачки начин. По тој особини, по начину распореда материје, структури и систематици дела, проф. Врачар се сасвим примакао двојици наших најистакнутијих синтетичара права: Томи Живановићу и проф. Лукићу. Да је створио комплетну теорију државе и права, верујем да би његове конструкторске моћи дошле још више до изражаја.

Поред значајних синтетичких способности, проф. Врачар показује и изразите способности правног аналитичара. Те његове способности су посебно дошле до изражаја у великом броју радова које је посветио истакнутим нашим и страним правним писцима, теоретичарима права, социолозима права и правним филозофима. Ти радови показују свестраност интересовања проф. Врачара, његову изванредну обавештеност, савесност у представљању туђих гледишта, изузетну моћ рашчлањавања целине на ситније делове, минуциозну анализу и целине и делова, способност проналажења централних идеја, њихово ситуирање у шире теоријске и филозофске оквире, поређења с другим доктринама, истицање позитивних и негативних страна датих гледишта, а посебно оцене са становишта његовог правца, државно-правног интегрализма.

Чини ми се да ова врста делатности проф. Врачара, представљачко-критичарска, није у нас још довољно запажена, а да ће, у будућности, бити високо вреднована.

I. РАДОВИ ПРОФ. ВРАЧАРА О ТОМИ ЖИВАНОВИЋУ

Професор Врачар је објавио знатан број расправа о истакнутим страним мислиоцима европског и светског ранга. Ту су: утемељивач чисте теорије права Ханс Келзен¹ и његов ништа мање значајан претходник Рудолф Штамлер², па истакнути представници социолошкоправне мисли, од старијих Рудолф Јеринг³, Роско Паунд⁴, те представници скандинавског правног реализма: Аксел Хегерстрем⁵ и Вилхелм Лундстет⁶, потом утемељивач психолошке теорије права Лав Петражицки⁷, представник правног неокантизма, баденског смера (и правног релативизма), Густав Радбрух⁸, утемељивач историјске школе права Карл Фридрих фон Савињи⁹ и истакнути италијански теоретичар права и правни филозоф Норберто Бобио¹⁰.

Пажљиво је проф. Врачар одабирао и домаће правне писце. Од старијих, ту је Јован Стерија Поповић¹¹, представник правног

1 Видети: Стеван К. Врачар, „Темељ Келзеновог нормативизма“, поговор књизи *Главни проблеми теорије државног права развијени из учења о правном пројексу*, Београд, Сл. лист СРЈ, ЦИД (Подгорица) 2001, стр. 563–585.

2 Видети: Стеван К. Врачар, „Програмска књига Рудолфа Штамлера“, поговор књизи: Рудолф Штамлер, *Привреда и право према материјалистичком схватању историје*, Београд, Сл. лист СРЈ, ЦИД Подгорица 2001, стр. 519–533.

3 Видети: Стеван К. Врачар, „Јерингова циљна јуриспруденција“, поговор књизи: Рудолф Јеринг, *Циљ у праву*, Београд, Сл. лист СРЈ, ЦИД Подгорица, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1998, стр. 557–575.

4 Видети: Стеван К. Врачар, „Паундова презентација јуриспруденције“, поговор књизи: Роско Паунд, *Јуриспруденција*, књига III, Београд, Сл. лист СРЈ, ЦИД, Подгорица, 2000, стр. 339–358.

5 Видети: Стеван К. Врачар, „Аксел Хегерстрем оснивач скандинавског правног реализма“, *Зборник за теорију права*, св. III, Београд, САНУ, 1987, стр. 227–236.

6 Видети: Стеван К. Врачар, „Правни фактицизам Вилхелма Лундстета“, *Зборник за теорију права*, св. I, Београд, САНУ, 1978, стр. 97–160; „Филозофско-правне претпоставке Лундстетовог фактицизма“, у књизи: Стеван К. Врачар, *Стируктуралности филозофије права*, „Издавачка књижарница Зорана Стојановића“, Сремски Карловци, 1995, стр. 437–462.

7 Видети: Стеван К. Врачар, „Лав Ј. Петражицки – предводник психологизма у јуриспруденцији“, поговор књизи: Лав Јосифович Петражицки, *Теорија права и морала*, Београд, Сл. лист СРЈ, ЦИД Подгорица, Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци–Нови Сад, 1999, стр. 611–626.

8 Видети: Стеван К. Врачар, „Трајна вредност Радбруховог Увода у правну науку“, *Анали Правног факултета у Београду* 4/1974, стр. 461–470; „Радбрухово филозофскоправно становиште“, предговор за књигу: Gustav Radbruch, *Filozofija prava*, Beograd, Nolit, 1980, str. IV–XLVII.

9 Видети: Stevan K. Vračar, „Savinjijev pogled na kodifikaciju prava“, поговор књизи: *Fridrih Karl fon Savinji, Zakonodavstvo i pravna nauka*, ЦИД Подгорица, 1998, с. 189–207.

10 Видети: Стеван К. Врачар, „Есеј о Есејима из теорије права Норберта Бобија“, *Зборник за теорију права*, св. IV, Београд, САНУ, 1990, стр. 301–313.

11 Видети: Стеван К. Врачар, „Почаст Стеријином подвижничком спису“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 7–8/1996, стр. 259–268.

кантизма, Слободан Јовановић¹², Евгеније Васиљевич Спекторски¹³ (који припада и српској правној и филозофској мисли), Ђорђе Тасић¹⁴, Михаило Илић¹⁵, проф. Лукић¹⁶ и Тома Живановић.

Својом лепотом и продубљеном анализом издвајају се посебно две студије проф. Врачара: „Правни фактицизам Вилхелма Лундстета“ и „Облици резоновања у списима Слободана Јовановића“.

Најбољим радовима проф. Врачара свакако се прикључују и његове расправе о Томи Живановићу¹⁷, нашем најистакнутијем правнику и правном филозофу, особито студије „Полазишта филозофскоправног синтетизма Томе Живановића“ и „Смисао филозофскоправног синтетизма Томе Живановића“.

12 Видети: Стеван К. Врачар, „Узорно језгро опуса Слободана Јовановића“, у зборнику *Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас*, Београд, Правни факултет, 1991, стр. 21–53; „Претходни погледи на уставноправни систем Слободана Јовановића“, предговор књизи: Слободан Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, Београд, Сл. лист. СРЈ 1995, стр. 7–23; „Великан Слободан Јовановић (1869–1958)“, *Правни живоић*, том I, 9/1995, стр. VII–XXV; „Методолошки елементи опуса Слободана Јовановића“, у зборнику *Слободан Јовановић – личности и дело*, Београд, САНУ, 1998, стр. 63–76; „Облици резоновања у списима Слободана Јовановића“, у књизи: Стеван К. Врачар, *Преиспитивања правне методологије. Нађовештаја државноправног интеегритизма*, Београд, Правни факултет Универзитета у Београду, Сл. лист СРЈ, друго, проширено и допуњено издање, 2000, стр. 747–818.

13 Видети: Стеван К. Врачар, „Популаризирана студија Е. В. Спекторског о држави“, предговор књизи: Евгеније Васиљевич Спекторски, *Држава и њен живоић*, Правни факултет, Београд, 2000, стр. 5–16.

14 Видети: Стеван К. Врачар, „Државно-правни модернизам Ђорђа Тасића“, *Правни живоић*, том I, 9/1997, стр. VII–XLV.

15 Видети: Стеван К. Врачар, „Михаило Илић – уредник ’Библиотеке јавног права‘“, у зборнику *Правна и политичка мисао Михаила Илића*, Правни факултет, Београд, 1995, стр. 123–139.

16 Видети: Стеван К. Врачар, „Поводом *Методологије права* Радомира Д. Лукића“, *Зборник за теорију права*, св. II, Београд, САНУ, 1982, стр. 329–334; „Први утисци о *Систему филозофије права* проф. др Радомира Д. Лукића“, *Анали Правног факултета у Београду*, 3–4/1993, стр. 417–427; „Велика мислилачка синтеза“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 95/1993, стр. 69–104; „Дарови професора Радомира Д. Лукића“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1/1996, стр. 151–157; „Живот и дело академика Радомира Д. Лукића (1914–1999)“, у књизи: Стеван К. Врачар *Преиспитивања правне методологије. Нађовештаја државноправног интеегритизма*, друго, проширено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета у Београду, Сл. лист СРЈ, 2000, стр. 551–562.

17 Видети: Стеван К. Врачар, „Вредност три главне филозофскоправне књиге Томе Живановића“, *Зборник за теорију права*, св. II, Београд, САНУ, 1982, стр. 217–248; „Полазишта филозофскоправног синтетизма Томе Живановића“, *Анали Правног факултета у Београду*, 5/1984, стр. 617–654; „Значај доприноса Томе Живановића правној филозофији“, *Правни живоић*, 3/1985, стр. 329–336; „Смисао филозофскоправног синтетизма Томе Живановића“, *Зборник за теорију права*, св. III, Београд, САНУ, 1987, стр. 139–160; „Тома Живановић – правни мислилац светског гласа“, *Правни живоић*, том I, 9/1996, стр. VII–XXX; „Правна методологија Томе Живановића“, предговор књизи: Тома Живановић, *Систем синтетичке правне филозофије, Синтетичка филозофија права I*, Београд, Сл. лист СРЈ 1997, стр. 7–28.

Професор Врачар већ деценијама проучава Живановићево правнофилозофско дело. Негде у јесен 1963. године, кад сам био на првој години последипломских магистарских студија, после одржаних предавања, у шетњи, повела се реч о Томи Живановићу. Управо сам био у Академијиној књижари, где сам купио трећу, главну књигу Живановићевог *Система синтетиичке љравне филозофије*. Тада ми је проф. Врачар рекао: „Слушајте, колега Поповићу, Живановић је наш правни филозоф без премца. Створио је један величанствен, волуминозни систем. Пажљиво га читајте, много ће вам користити.“ Од тада, окренуо сам се Живановићевој првонај филозофији. Годинама је проучавам. Откривам увек понешто ново. Тражим и налазим подстицаје (мада и од других писаца, па и од проф. Врачара) за властити научни систем, чијем сам дефинитивном обликовању приступио.

Професор Врачар је написао, до сада, укупно шест радова о Томи Живановићу, први 1982. („Вредност три главне филозофско-правне књиге Томе Живановића“), а последњи 1997. („Правна методологија Томе Живановића“). Ако је у првом раду проф. Врачар имао намеру да, како сам каже, „постави извесне темеље и назначи извесне оквире, за даља, друкчија, свестранија и односим предметима примерена научна истраживања, како сопствена тако и – треба се надати – других наших и страних научних посленика“¹⁸, у потоњим радовима уз истицање позитивних страна приметна су и његова критичка запажања, мање трансцендентне (са становишта других праваца, и његовог властитог), а више иманентне природе (са становишта саме Живановићеве правне филозофије).

У наведених шест радова, писаних различитим поводима, проф. Врачар је претресао готово све битне моменте Живановићеве правне филозофије, како онтолошке, тако и оне гносеолошке, методолошке и аксиолошке природе. Неке више, а неке мање. Мада истиче велики значај метафизичког слоја у Живановићевој правној филозофији, остаје утисак да је ипак Живановићев трансцендентни објективни правни идеализам, заједно с (биолошким) природним правом, недовољно представљен. То се делом односи и на систем основних и посредних основних правних појмова, тј. на Живановићеву формалну филозофију права.

У сваком случају, уз неке прераде и, допуне и, разуме се, другачију систематизацију, чији се основ налази у „Полазиштима“, проф. Врачар би за кратко време могао да се појави са монографијом о Томи Живановићу.

18 Видети: Стеван К. Врачар, „Вредност три главне филозофскоправне књиге Томе Живановића“, у књизи: Стеван К. Врачар, *Структуралности филозофије љрава*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад–Сремски Карловци, 1995, стр. 302.

II. ОПЧИЊЕНОСТ ПРОФ. ВРАЧАРА ЖИВАНОВИЋЕМ И ЊЕГОВИМ ДЕЛОМ

Професор Врачар је у представљању доктрина одмерен, а према писцима и њиховим гледиштима, и кад битно одударају од његовог, толерантан. Приметно је његово настојање да у први план истакне прихватљиве моменте туђих гледишта. Критику, пак, спорних и неприхватљивих момената појединих доктрина ублажава. Ако већ не може да оправда аутора, показује разумевање за његове промашаје и заблуде. Тако, на пример, поступа с редукционистичким теоријама и њиховим представницима, с Петражицким, с Келзеном, с Лундстетом, и осталима. Укратко, проф. Врачару је страна свака искључивост. Његов дух прихвата све правце и у њима издваја елементе неопходне за његов државно-правни интегритетизам. Ни у једном раду, међутим, и ни о једном писцу, макар био и великан правне мисли, проф. Врачар није исказао толики степен дивљења, које прелази у опчињеност, као о Томи Живановићу и његовом научном делу (*Кривично право*) и филозофском раду (правна филозофија). Тома Живановић га неодољиво привлачи, можда и зато што је сличних особина као и он сам: скроман, радан, одан научном позиву до саможртвовања, истрајан, сав прожет основном идејом коју у своје дело, у коју верује и коју непоколебљиво брани, у сваком тренутку и свакој прилици. Његово, пак, дело, научно и филозофско, фасцинира га јер је систематично, логички доведено до краја, свеобухватно, засновано на оригиналним идејама, обимно, одмерено, синтетично, методолошки утемељено.

У расправи „Вредност три главне филозофскоправне књиге Томе Живановића“, проф. Врачар о Живановићу каже да је „свакако и неоспорно највећи правни филозоф, критичар и правник српског народа ... и један од стварних великана југословенске науке уопште и правне науке на посе“ (стр. 265), да његов *Систем синтетичке правне филозофије* садржи „непојмљиво богатство“ (стр. 278), да је стварно „гигантски научни систем“ и да је све у том систему „у органској целини и јединству“ (стр. 279), да „његова дубинска и прецизна мисао о свакој ствари само је појачана сјајном логичношћу, унутрашњом кохерентношћу и складношћу свих поставки унутар циновског система“ (стр. 279), да његово правнофилозофско дело спада „у врхунска достигнућа светске правне филозофије, те као такво оваплоћује самосвојну генијалност једног писца“ (стр. 280), да је оно „један од највећих подвига у целокупној светској правној науци, који су својствени само генијалним ствараоцима“ (стр. 281), да је „извршио до сада најимпресивнију синтезу правних знања уопште“ (стр. 285), да је остварио „врхунске домете по најстрожим мерилима светске науке“ (стр. 291), да се његово дело, што је у вези са синтезом огромног материјала из различитих

праваца и оријентација, „појављује као циновски магнет који је све то привукао, сажео и снажно сакупио, распоредио, прожео неким невидљивим спонама“ (стр. 298), да Живановић „улази у најужи круг светских великана“ (стр. 305).

И у другим својим радовима о Томи Живановићу, проф. Врачар на сличан начин одаје признање Томи Живановићу и његовом бесмртном правнофилозофском делу. Да поменем само још једну оцену проф. Врачара, која се односи на Живановићев филозофскоправни синтетизам, а која је у вези с његовим (Врачаровим) државно-правним интегрализмом. У свом најтемељнијем раду о Томи Живановићу, „Полазишта филозофскоправног синтетизма Томе Живановића“, проф. Врачар каже: „Својим предметом, методом и садржином, Живановићев филозофски синтетизам је свакако један од угаоних каменова и стубова модерног интегрализма у правној науци“.¹⁹

III. ПОЛАЗНА ОСНОВА ЗА АНАЛИЗУ ПРОФ. ВРАЧАРА

У свим својим радовима о великанима правне мисли, па и у радовима о Томи Живановићу и његовом научном и правнофилозофском делу, проф. Врачар полази од методолошке поставке о јединству предмета, метода и садржине науке и филозофије. Ту своју поставку он је први пут, на широј основи, образложио у свом реферату „Методолошка интеграција правних наука“, поднетом на Међународном симпозијуму о методологији правних наука 1967. године у Београду, чији је организатор била Српска академија наука и уметности.

Наведена методолошка поставка, послужила је као полазна основа и за анализу Живановићевог *Система синтетичке правне филозофије*. У својим радовима проф. Врачар то на изричит начин и помиње.

Колико је важна наведена методолошка поставка, како за схватање научног и филозофскоправног дела, тако и за њихову анализу, овде није потребно шире образлагати. Довољно је само да поменем да велики број научних радника код нас, а богоми и у свету, лутају у својим истраживањима управо и због тога што нису свесни значаја наведене гносеолошко-методолошке поставке. То се наравно, и још више, одражава и у анализи значајних, особито слојевитих и обимних научних и правнофилозофских дела.

¹⁹ Видети: Стеван К. Врачар, „Полазишта филозофскоправног синтетизма Томе Живановића. Поводом стогодишњице рођења (1884–1984)“, у књизи: Стеван К. Врачар, *Стируктуралност филозофије права*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад–Сремски Карловци, 1995, стр. 356.

IV. РАШЧЛАЊАВАЊЕ И ГЛОБАЛНА АНАЛИЗА СИСТЕМА СИНТЕТИЧКЕ ПРАВНЕ ФИЛОЗОФИЈЕ

Кад се жели представити једна тако сложена духовна творевина каква је Живановићев *Систем синтетичке правне филозофије*, обима око 1300 штампаних страна, природно је да се прво намеће задатак да се истражи њена структура и да се одреде њене главне карактеристике. Тога је био потпуно свестан и проф. Врачар. Први његов рад о Томи Живановићу управо је био посвећен том задатку. Како је већ речено, рад има наслов „Вредност три главне филозофскоправне књиге Томе Живановића“.

У овом свом првом раду о Живановићевој правној филозофији, проф. Врачар је сматрао да је „неопходно нарочито истицање квалитета ових књига као доприноса светској литератури на подручју правне филозофије“ (стр. 304), да је то „најприкладнија припрема за одговарајући критички приступ правној филозофији Т. Живановића“ (стр. 305), тј. да је овим радом „назначио основу и оквире за евентуална каснија критичка претресања његове правне филозофије“ (стр. 305). Овим су, наравно, унапред одређени домети овог и оваквог рада.

Занимљиво је да проф. Врачар у овом раду није увео у поље анализе прву Живановићеву правнофилозофску књигу, *Науку о синтетичкој правној филозофији* из 1921. (француско издање 1927), која сачињава општу пролегомену за Живановићев целокупни *Систем синтетичке правне филозофије*. То је свакако пропуст. Тај пропуст проф. Врачар је отклонио у свом темељном раду „Полазишта филозофскоправног синтетизма Томе Живановића“, оценивши прву Живановићеву правнофилозофску књигу као „програмски текст за *Синтетичку правну филозофију*“ (стр. 310), што она у суштини и јесте.

Према томе, у свом првом раду о Живановићу, проф. Врачар је представио остале три Живановићеве правнофилозофске књиге: *Систем синтетичке правне филозофије 1 – Наука о синтетичкој филозофији права 2 – Наука о синтетичкој филозофији правних наука* из 1951. год., *Систем синтетичке правне филозофије 1 – Синтетичка филозофија права 2 – Синтетичка филозофија правних наука* (Правна логика и Теорија правног сазнања у оквиру Опште) из 1959. год.; и Живановићеву књигу на француском језику *Système de philosophie juridique synthétique I – Science de la Philosophie du droit II – Philosophie synthétique du droit et des sciences juridique*, из 1970. год.

За Живановићеву књигу из 1951, која садржи две посебне пролегомене за *Синтетичку филозофију права* и за *Синтетичку филозофију правних наука*, проф. Врачар каже да она „судећи по

свему, заузима средишње место и представља окосницу правне мисли овог нашег великана“ (стр. 268). У њој су „изложени или наговештени сви предмети који су разрађени у трећој књизи“ (стр. 269). Отуда, у представљању књиге, проф. Врачар представља и главна питања којима се Живановић бавио, од појма права („три врсте или три вида постојања права“, тј позитивно право, природно право и позитивно право по себи) и осталих основних правних појмова и метода, особито метода генерализирајуће апстракције, до гносеолошких питања, а посебно извора сазнања.

Друга Живановићева књига из 1959. год. представља, по мишљењу проф. Врачара, „најбољи и коначан израз крајњих домета овога нашег правног великана“ (стр. 282). Већи део књиге, њене три четвртине, посвећен је синтетичкој филозофији права, а остатак синтетичкој филозофији правних наука. Синтетичка филозофија права се дели на формалну и материјалну. Формална садржи излагање основних (општи део) и посредних основних правних појмова (посебни део). Основних правних појмова има девет: појам права, субјективно право, правна дужност, правни субјект, државна радња (функција), неправо, прекршилац права и правна санкција. Посредних основних правних појмова има 24. Материјална синтетичка филозофија права садржи излагање о правној метафизици, односно о појединим правним школама и о проблемима заједничких форми и материји права, као што су правна генетика, финалистика права и оправдање права. У оквиру материјалне филозофије права, Живановић је изложио и своју властиту доктрину позитивног права по себи (трансцендентни објективни правни идеализам) и природног права (чисто биолошко природно право). Најзад, око једне четвртине ове књиге Живановић је посветио синтетичкој филозофији правних наука. Ту је, прво, изложио своју логику (општу и правну), формалну и методолошку. У оквиру логики, акценат се ставља на појам (пошто је суд само комбинација појмова, а закључак судова). Са друге стране, закључак није форма мишљења већ особен метод. Најзад, у теорији сазнања разматрају се три основна питања: извор сазнања, границе сазнања и вредност сазнања. Живановић је творац и једне особене гносеолошке доктрине, емпиријско-синтетичке: „Услов сазнања је искуство, а извор сазнања синтетички ум.“

Најзад, трећа Живановићева књига, објављена на француском језику 1970. год., како каже проф. Врачар, јесте „својеврстан биланс и завршетак једног изванредно плодносног бављења филозофскоправном и кривичноправном проблематиком“ (стр. 292). Она је једна врста Живановићевог „научног тестаментa, последње опорукe једног великог мислиоца, једног истинског духовног споменика, који је овај великан сам себи подигао“ (стр. 292). У томе свему проф. Врачар види и „метафизичку симболику“ и „историј-

ску правду“, наспрам „сурове и историјске неправде“. То је у ствари скраћена верзија Живановићевих књига из 1951. и 1959. Она, ипак, садржи и неке нове елементе, па утолико „представља, у крајњој линији, једно посебно дело“ (стр. 301), мада је, и то је тачнија квалификација проф. Врачара, ипак „само умањена и некако осиромашена копија оригинала“ (стр. 300).

V. ГЛАВНИ РЕЗУЛТАТИ АНАЛИТИЧКОГ ПОСТУПКА ПРОФ. ВРАЧАРА О ТОМИ ЖИВАНОВИЋУ

Главне резултате својих истраживања Живановићевог *Система синтетичке правне филозофије* проф. Врачар је изложио у сјајној студији „Полазишта филозофскоправног синтетизма Томе Живановића“, писаној поводом стогодишњице његовог рођења. Ако му је први рад о Томи Живановићу, „Вредност три главне филозофскоправне књиге Томе Живановића“ послужио да, пре свега, представи структуру и деоне јединице Живановићеве правне филозофије и да истакне вредности и резултате филозофскоправног подухвата Томе Живановића, без улажења у дубљу анализу, а поготово без критичког односа, „Полазишта“ су резултат не импресионистичког читања већ веома продубљене анализе, са далекосежним закључцима и озбиљним критичким запажањима. Сви остали радови проф. Врачара о Живановићевој правној филозофији представљају на неки начин, наставак овог рада, краће или шире образложење већ саопштених закључака, мада местимице и са новим акцентима и новим тематским захватима.

Како сам већ истакао, проф. Врачар је и сам изванредан конструктор и систематичар првог реда. То може да се види и на примеру овог рада. Садржина његова је распоређена на Увод и три дела: Назначење неких полазишта (I), Неке особености назначених полазишта (II) и Критички поглед на полазишта и резултате Живановићевог синтетизма (III). Следи Закључак. Први део рада садржи следеће деоне јединице: Одређивање филозофскоправног синтетизма (1), Програмски текст за синтетичку правну филозофију (2), Подстицај за изградњу система синтетичке правне филозофије (3), Синтетизовање знања и појмова (4), Метод генерализирајуће апстракције (5), Сједињавање позитивног права, природног права и идеје права (6) и Конструкција система синтетичке правне филозофије (7). Моменти другог дела рада су: Значај Живановићевог научног подухвата (8), Синтетизовање резултата традиционалне јуриспруденције (9), Повезивање позитивизма, јуснатурализма и реализма (10), Особеност синтетичког становишта (11), Јединство предметног, методског и садржинског синтетизма (12), Сједињавање онтолошке, гносеолошке и аксиолошке проблематике (13),

Карактеристике Живановићевог научног синтетизма (14) и Оригиналност Томе Живановића (15). Најзад, елементи трећег дела рада су: Иманентне опречности Живановићевог синтетизма (16), Двојственост Живановићевог синтетизма (17), Две стране Живановићевог синтетизма (18), Недостаци онтолошког става о праву (19), Раскорак између полазишта за конструкцију система трипартиције кривичног права и система синтетичке правне филозофије (20), Изостављање свих знања о држави (21) и Живановићев синтетизам и марксизам (22).

Из пописа наслова деоних јединица види се какво је богатство закључака извео проф. Врачар као резултат изузетно пажљивог и дубоког аналитичког поступка. Све закључке, наравно, нема потребе да представљам. Издвојио сам само оне који су најдубљи, најдалекосежнији и посебно карактеристични за аналитички поступак проф. Врачара.

Први и далекосежан закључак проф. Врачара односи се на Живановићев филозофскоправни синтетизам. На бази анализе целокупног *Система синтетичке правне филозофије*, проф. Врачар је дошао до сазнања да се Живановић није користио само уобичајеном синтезом, као логичком операцијом, уз анализу, која је комплементарна са синтезом. Живановић није, дакле, само правни синтетичар, његово дело је резултат филозофскоправног синтетизма, а он сам је „носио заставу светског правног синтетизма“ (стр. 310). Подлога његовог филозофскоправног синтетизма је његов властити општефилозофски правац, трансцендентни објективни правни идеализам, а са гносеолошког становишта – емпиријско-синтетичка теорија. Као резултат примене филозофскоправног синтетизма настао је моћан систем појмова, поређаних по принципу координације, али и субординације и хијерархије.

Професор Врачар је анализом утврдио да Живановић сједињује позитивно право, природно право и идеју права. На тај начин „сва та три облика или компоненте права подједнако и у свом јединству сачињавају право“ (стр. 321). Поље синтезе је тако проширено „на све оно чиме се уопште до сада људска мисао бавила поводом права“ (стр. 323).

Филозофскоправна синтеза Живановићева изведена је на подлози традиционалне јуриспруденције. Заправо, Живановић је синтетизовао резултате, како каже проф. Врачар, „практично *целокупне традиционалне јуриспруденције* и то на врхунцу њеног развоја“ (стр. 331), а то је свакако гигантски подухват.

У вези са „облицима или компонентама права“ јесте и Живановићево повезивање позитивизма, јуснатурализма и реализма. Наиме, проф. Врачар сматра да је Живановић успео „да те три наизглед сасвим опречне оријентације некако *повеже, сједини* и

представи и као *међусобно комплементарне*“ (стр. 334). Он овај став донекле ублажава истицањем да „Т. Живановић првенствено и претежно утемељује и истиче позитивистичке елементе, али у свим кључним разматрањима и на одговарајућим местима не пропушта да истакне присуство и елемената осталих двеју оријентација“ (стр. 334).

Живановићев филозофскоправни синтетизам појављује се и као јединство предметног, методског и садржинског синтетизма. Или, другим речима, његов синтетизам се појављује као „*предметни синтетизам*, затим *методски синтетизам*, најзад *садржински синтетизам*“ у својој међузависности и узајамној комплементарности (стр. 337). Предметни синтетизам се изражава у обједињавању „науке о праву и самог права“ и у сједињавању „идеје права, природног права и позитивног права“. Методски синтетизам се своди „на логичку синтезу“, а садржински синтетизам је „у јединствениости знања, од специјалних до најопштијих и најапстрактнијих знања“ (стр. 338).

Важан закључак проф. Врачара односи се и на „садржинске компоненте“ Живановићеве правне филозофије. Живановић је сјединио онтолошка, гносеолошка и аксиолошка знања у једну целину. Иако такве поделе нема у Живановићевој правној филозофији и са наведеним редоследом, она је, сматра проф. Врачар, присутна у *Систему синтетичке правне филозофије*.

Живановићев научни и филозофскоправни систем је израз и последица његовог систематског мишљења. То мишљење карактерише „потпуност у разматрању сваког предмета“, целовитост и јединственост (стр. 340–341).

Најзад, Живановићева оригиналност се манифестује и на још један, особен начин, који проф. Врачар назива „систематска оригиналност“ (стр. 343). Свако питање, ма и најситније, „носи печат његових општих поставки“, јер „*код њега је све подређено систему и из система проистиче*“ (стр. 343).

VI. ВРАЧАРОВА ИМАНЕНТНА И ТРАНСЦЕНДЕНТНА КРИТИКА СИСТЕМА СИНТЕТИЧКЕ ПРАВНЕ ФИЛОЗОФИЈЕ

У радовима о Томи Живановићу и његовој правној филозофији проф. Врачар се показао и као суптилан и дубок критичар. Иако је он то скромно назвао „критичким погледом на полазишта и резултате Живановићевог синтетизма“ његова критика, по својој утемељености, далеко прелази оквире „критичког погледа“.

Уз све дужно поштовање према личности Томе Живановића и дивљење које исказује готово на свакој страници својих радова о њему и његовом делу, проф. Врачар има и озбиљна „критичка запажања“ која су само доказ, како он каже, „истинског научног трајања“ Живановићевог правнофилозофског система.

Познато је да се један научни и филозофски систем може критиковати са становишта иманентног, тј. са становишта тог самог система, и са становишта трансцендентног, тј. са становишта других праваца. Радови проф. Врачара садрже и иманентну и трансцендентну критику. При том, занимљиво је то што је развијенија и утемељенија иманентна од трансцендентне критике, иако је ова друга неупоредиво лакша.

Прво критичко запажање проф. Врачара односи се на иманентне опречности Живановићевог синтетизма. С једне стране, Живановићев синтетизам је „својеврсни *резултат* и *израз* у *развијку традиционалне јуриспруденције*“ (стр. 344). Аналитизам и партикуларност традиционалне јуриспруденције требало је превладати синтетичким и интегралним приступом, што је Живановић и урадио. С друге стране, међутим, Живановићев синтетизам „има“, како каже проф. Врачар, „не само наговештаја, већ и значајних резултата једног модерног приступа“ (стр. 345). Отуда у Живановићевом *Систему синтетичке правне филозофије* постоје „и *известне иманентне најистине*“, па чак и „*неизбежне унутрашње противуречности*“, као „*мешавина старог и новог*“ и као „*сјајање домаћаја и промаћаја*“ (стр. 345). Без обзира на све то, Живановићево правнофилозофско дело улази у „*среднине савремене правне мисли*“, уграђено је „и у *темеље* и у *поврија* светске правне науке овога века“ (стр. 345).

Потом проф. Врачар указује на „*двојственост Живановићевог синтетизма*“ (стр. 345), што такође изазива одговарајуће напетости. Мада настало на тековинама дотадашње правне мисли, оно носи печат његовог личног стваралаштва и оригиналности. Тако је Живановићево правнофилозофско дело „*својеврсни spoj једне објективне тенденције* у развоју правне мисли модерног доба и *једне субјективне пројекције* која се на претходну надовезује“ (стр. 345–346).

Постоји, такође, противуречност између Живановићевог правнофилозофског система и правног и друштвеног реалитета. С једне стране, његов правнофилозофски систем садржи синтезу знања о праву, он је у високом степену логичан и заокружен. С друге стране, пак, тај систем „*показује сразмерно умањену стварносну релеванцију*“, тј. „*друштвена и правна реалност [није] онај прави извор, мотив и мерило конструисања*“ (стр. 347). Отуда је он „*сувише схематичан*“ и „*некако затворен, развијен по круто постављеним смеровима*“ (стр. 347). Уз то иду и његова „*гломазност*“, „*сложеност*“ и „*претерана детаљисаност*“.

Професор Врачар указује и на недостатке Живановићевог онтолошког става о праву. Он сматра да је Живановић недовољно пажње посветио садржини како позитивног права, тако и природног права и идеје права. Проф. Врачару као антимаетафизичару и антиспекулативном филозофу нису по укусу ни Живановићева идеја права, ни њено повезивање с природним и емпиријским позитивним правом. Живановићева идеја права испуњена је „некаквим идеалитетима и фикцијама“, а њено озбиљење праћено је „фантастичним конструкцијама“, које су „неубедљиве и чак потпуно неосноване“ (стр. 348).

Најзад, проф. Врачар указује на „*видљив раскорак између конструиције примарнијиног система у кривичном праву и конструиције система синтетичке правне филозофије*“ (стр. 349). Живановићев систем кривичног права (али и систем етике), заснован је на трипартицији: кривично дело, кривац, казна, уместо класичне бипартиције (кривично дело и казна). Међутим, његов *Систем синтетичке правне филозофије* није заснован на трипартицији, мада је персонализован, а тиме је, сматра проф. Врачар, „у самим полазицијима настао раскорак између двају система, а овај раскорак се показује и у свим разрадама и резултатима“ (стр. 350).

Што се тиче трансцендентне критике, проф. Врачар је спроводи са становишта свог државно-правног интегрализма и са становишта марксизма.

Професор Врачар ставља озбиљне замерке Томи Живановићу што је извео „максимално могуће раздвајање права од државе“ а, такође, што је избацио учење о држави „из целокупне науке о праву“ (стр. 351) Управо у томе проф. Врачар види „*главну мањкавост и слабост целокујиног његовог синтетизма*“ (стр. 351). Тако Живановићев синтетизам постаје „полу-синтетизам“. Зато правној науци „*предстоји синтетизовање државно-правних знања, или, тачније, интегрисање знања о праву и држави у виду државно-правне науке*“ (стр. 354).

Најзад, проф. Врачар указује да је Живановић оформио свој правнофилозофски систем у време кад се у светској правној науци афирмисао марксистички поглед на право. Управо марксистичка теорија права „пружа једно *стајалиште* за плодносно критичко сагледавање и процењивање места и значаја Живановићевог синтетизма“ (стр. 355).

VII. ЈЕЗИК И СТИЛ ПРОФ. ВРАЧАРА У СТУДИЈАМА О ЖИВАНОВИЋЕВОЈ ПРАВНОЈ ФИЛОЗОФИЈИ

Од првих својих радова па све до данас, проф. Врачар пише на начин који је језички јасан, логички исправан и систематски. То одликује и његове тзв. ситније радове, али и студије и монографије.

У последњих двадесетак година, међутим, језик му је постао некако „мекши“, а казивање је често проткано упечатљивим поређењима и другим стилским фигурама. Навешћу један такав пример.

У студији „Вредност три главне филозофскоправне књиге Томе Живановића“, проф. Врачар пише:

„Оно што одмах пада у очи, особито зналцима, јест велелепна конструкција правнофилозофског *Система*... која импресионира већ по свом спољном изгледу, предочена само садржајем ове књиге, а оставља најдубљи утисак када се некако 'изнутра' упозна, откривањем не само даљих подела на мање деоне јединице него нарочито праћењем самог излагања. Та конструкција сугерише, неодољивом снагом, представу о дивној грађевини, духовно научној творевини, која попут најлепших архитектонских остварења фасцинира и спољним изгледом и унутрашњим распоредом и уметничким украсима мноштва већих и мањих просторија. Она има и своју основну арматуру, која јој даје чудесну чврстину и стабилност, али и мноштво осталих, додатних и допунских елемената“ (стр. 284–285).

VIII. НЕКЕ ОЦЕНЕ ПРОФ. ВРАЧАРА О ЖИВАНОВИЋЕВОМ СИСТЕМУ СИНТЕТИЧКЕ ПРАВНЕ ФИЛОЗОФИЈЕ КАО ПОВОД ЗА РАЗГОВОР

Професор Врачар се годинама, рекао бих, деценијама, бавио изучавањем Живановићевог *Система синтетичке правне филозофије*. То је било неопходно, не само због сложености и обимности тог *Система*, већ и због његове херметичке затворености. Могу само да замислим колико је папира потрошио проф. Врачар да би из *Система* извукао главне ствари. Можда још више да би се према њима одмерио. И код ситнијих ствари проф. Врачар не хита. То му је потпуно страно. Пажљиво вага и изоштрава своје оцене. Даје их имајући увек у виду и сопствено становиште, државно-правни интегрализам. И кад објави рад, о њему и даље размишља. У новим радовима дограђује своје оцене. Такав је случај и са његовим студијама о Томи Живановићу и његовом правнофилозофском делу. Ту нема ничега исхитреног. Све је дубоко промишљено. Већина његових оцена подупрта је озбиљном, а често снажном аргументацијом. Иако опчињен Живановићем, његовом преданошћу раду, његовим правнофилозофским делом као и научним (у области кривичног права), проф. Врачар никако није његов обичан следбеник, а поготову заробљеник. Ко уђе у Живановићев *Систем синтетичке правне филозофије*, на озбиљан начин, ако добро схвати тај *Систем*, прети му опасност да ту и остане. Од њега могу

да се одлепе само снажни духови и то пре свега критиком тог *Система* са становишта других филозофија, дакле, трансцендентном критиком. Очито је да проф. Врачар спада у такве духове. А од снажних духова, они још снажнији, кадри су да утемеље и иманентну критику, да пронађу унутрашње противуречности самог *Система*. Један од таквих је и проф. Врачар. Његове оцене су, по правилу, поуздане. Неке, ипак, траже разговор. Навешћу две такве, једну иманентну, и једну трансцендентну.

Професор Врачар замера Томи Живановићу што на бази трихотомије није саградио *Систем синтетичке њравне филозофије*, кад је већ на тој основи сачинио систем кривичног права и систем етике. У томе види неусклађеност или, како он каже, „раскорак између конструкције трипартитног система у кривичном праву и конструкције система синтетичке правне филозофије“.

Ово критичко запажање проф. Врачара подстиче на разговор, а може изазвати и оспоравање. Да ли Живановићев кривично-правни систем заиста садржи само три основна кривичноправна појма: кривично дело, кривац и казна? То је несумњиво, кад се има у виду само садржина кривичног права. Ако се тој садржини дода и увод у кривично право (који садржи и елементе науке о кривичном праву, као науци, по Живановићевој терминологији), онда се види да постоје још два појма: појам кривичног права (као гране у правном систему) и појам колизије (сукоба) кривичних закона, која су, такође, служила Томи Живановићу за синтетичку генерализацију вишег реда (посредни основни правни појмови) и врховну синтетичку генерализацију (основни правни појмови). Поред тога, Живановић разликује, што је много важније, а што истиче и проф. Врачар, право о праву и право о неправу (деликтно право). Из права о праву Живановић издваја, употребом метода генерализирајуће апстракције, остале основне и посредне основне правне појмове, као што су: субјективно право, правна обавеза, правни субјект и државна радња (функција), као и њихове врсте. Кад се, дакле, и ово има у виду, онда, изгледа, отпада противуречност између система трихотомије у кривичном праву и система основних и посредних основних правних појмова у Живановићевој синтетичкој формалној филозофији права.

Што се тиче трансцендентне критике Живановићеве правне филозофије са становишта државно-правног интегрализма и са становишта марксизма, она је оправдана. Са становишта марксизма, она би могла бити још одлучнија. У сваком случају то су две опречне филозофије, које се искључују, мада и у њима има и додирних тачака, особито у ситнијим и изведеним питањима. Код Живановића имамо специфичан спој идеализма и материјализма, код Маркса практични материјализам; код Живановића је услов сазнања искуство, а извор синтетички ум, код Маркса праксис; код

Живановића су главни метод генерализирајуће апстракције и други логички методи, код Маркса дијалектика; код Живановића је узрок стварања права материја позитивног права, код Маркса економски фактор, класе и класна борба, итд. Што се тиче приговора проф. Врачара са становишта државно-правног интегрализма, а пре свега приговора на изостављање, како каже, свих знања о држави, са позивом и на Кантов, а посебно Хегелов филозофски систем, може се рећи да је то легитиман приговор и да предстоји интеграција знања о држави и праву као неопходан задатак и веома сложен посао. Међутим, ако се поштују полазишта Томе Живановића, онда је било оправдано изостављање знања о држави. Основна полазна поставка Живановићева јесте да се виша и највиша синтеза знања о праву изводи полазећи од основних појмова специјалних правних наука. У специјалне правне науке, које садрже знања о држави, спадају пре свега уставно и управно право. Ако се погледају њихови основни појмови до којих је Живановић дошао сам, на бази синтетичке ревизије специјалних правних наука, онда су то: државни правни субјект (тј. држава), државна радња или функција, индивидуално субјективно право и индивидуална правна дужност (за уставно право)²⁰, и административноправни субјект (административно лице), административна радња или функција и административно субјективно право (за управно право)²¹. Према томе, из појма државноправног субјекта и административноправног субјекта изводи се појам јавноправног субјекта (као виши појам или посредни основни правни појам) и, даље, правног субјекта (као основни правни појам). Ту је Живановићева логика неумољива и са становишта његових полазишта тешко да му се шта може замерити. Живановић је сматрао да уставно право, пре свега, треба да разматра државу (државноправни субјект), и то у свом општем делу. Нажалост, уставно право, све до данас, и не познаје поделу на општи и посебни део (као кривично право, на пример). А оно би, управо у општем делу, требало да разматра државу као правни субјект. Остала разматрања о држави (социолошка и друга) обавиле би друге науке, а пре свега политичке науке.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Показало се да је Врачаров „Тома Живановић“, иако садржан у шест студија, једно, мада не формално, заокружено дело. У њему су представљени сви битни моменти Живановићеве правне филозофије: најпре, конструкција тог система, потом његова пози-

²⁰ Видети: Тома Живановић, *Систем синтетичке правне филозофије – Наука о синтетичкој филозофији права 2 – Наука о синтетичкој филозофији правних наука* (с елементима науке о синтетичкој општој филозофији и науке о синтетичкој филозофији наука), САНУ, Београд, 1951, стр. 49.

²¹ Исто, стр. 51.

тивистичка филозофија, заједно с критичком филозофијом природног права и критичком филозофијом позитивног права по себи, синтетеизам, којим је прожет цео систем, аксиологија, гносеологија и методологија права.

Како сам већ показао, поред представљања битних момената Живановићевог *Система синтетичке правне филозофије*, проф. Врачар је извршио добро аргументовану и, на моменте, снажну иманентну критику, али и трансцендентну, са становишта свога државно-правног интегрализма, а делом и са становишта марксизма. Управо та критика, уз сјајну анализу Живановићевог синтетизма, представља главну вредност у студијама проф. Врачара о Живановићевој правној филозофији.

Да је проф. Врачар ретко темељан и крајње савестан научник, то је општепознато. А то је видљиво и из његових студија о Живановићу. Ван сваке је сумње да је он проучавао Живановићеву правну филозофију веома темељно, у дужем временском периоду, што уосталом та филозофија и заслужује. Његова опчињеност Живановићевим делом није га омела да уочи и недостатке и да их на систематичан начин и изложи. Ко још није утонуо у Живановићеву правну филозофију и није спреман да одвоји много времена за њено изучавање, а жели да се упозна с њеним главним резултатима, најбоље ће учинити ако се окрене студијама проф. Врачара о њој.

У студијама проф. Врачара о Живановићевом *Систему синтетичке правне филозофије* дошле су до пуног изражаја и његове изразите аналитичке способности, видљиве уосталом и у другим његовим радовима о великанима правне мисли, какви су, на пример, Келзен, а код нас Слободан Јовановић.

Једнога дана када се буде правио научни биланс проф. Врачара, сигуран сам да ће и његове критичке студије заузети заслужено високо место. Можда би органи Правног факултета у Београду, могли, поводом 75-годишњице живота проф. Врачара, поред ове свечане свеске *Анала*, која се приређује у његову част, да приберу све те критичке студије – данас углавном, расуте по разним књигама, као предговори и поговори, и часописима, као чланци и расправе – у једну књигу и да му се и на тај начин његов матични факултет одужи и делимично искупи за неправду која му је, својевремено, учињена удаљавањем из наставе.

И, на крају, да додам: и други су писали о Томи Живановићу и његовом правнофилозофском делу, писао сам и ја,²² али нико тако добро, као проф. Врачар.

22 Видети: Др Милијан Поповић, „La philosophie juridique de Toma Zivanovic“, у књизи *О филозофији права*, Београд, САНУ, 1978, стр. 165–200; „Тома Живановић као правни метафизичар“, *Зборник за теорију права*, св. IV, Београд, САНУ, 1990, стр. 91–121; „Живановићева правна филозофија и филозофски и научни метод у праву“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 88/1990, стр. 9–36; *Живановићева правна филозофија и материја права*, Подгорица, ЦАНУ, 1994, стр. 155–184;

Milijan Popović*

VRAČAR'S „TOMA ŽIVANOVIĆ“

Summary

Professor Vracar is widely known in expert circles primarily for his theoretical work regarding the state and law, and legal methodology. As a thinker, he is important primarily for his creation of a specific theory of the state and legal integralism, though he has not presented it as a whole yet.

On the other hand, Professor Stevan K. Vracar has demonstrated extraordinary analytic skills in his numerous works, dedicated to great representatives of the legal thought. It can be seen in his studies of Lundstet, Kelsen, Petraszicky, and other foreign writers, but also in his studies of Slobodan Jovanović, Djordje Tasić, Radomir Lukić, and, particularly, Toma Živanović.

In six studies of Toma Živanović and his System of the Synthetic Philosophy of Law, written on different occasions, Professor Vracar not only presented the essential ideas of that great man of ours, based on an analysis, but gave an immanent and transcendental criticism of Živanović's legal philosophical work as well.

Key words: *The state and legal integralism. – The state and law. – Philosophy of law. – Toma Živanović*

Milijan Popović**

„TOMA ŽIVANOVIĆ“ PAR VRAČAR

Résumé

Le professeur Stevan K. Vračar est connu au sein du public spécialisé avant tout en tant que théoricien de l'Etat et du droit, et méthodologue du droit juridique. En tant que penseur, son importance vient avant tout du fait

„Живановићева правна филозофија и марксизам“, *Српска њравна мисао*, Бања Лука, 1/1994, стр. 171–228; „Живановићево неразумевање Марксовог практичног материјализма“, у књизи *Научно наслеђе Правног факултета у Београду 1841–1941*, Београд, Правни факултет, 1994, стр. 82–86; „Људско достојанство као елемент материје позитивног права (Осврт на Живановићево гледиште)“, у књизи *Сексуална агресија. Зборник радова са Симпозијума*, Матица српска, Нови Сад, 1996, стр. 125–129.

* Milijan Popović, Ph. D., Full Professor of the Faculty of Law in Novi Sad.

** Dr Milijan Popović, Professeur à la Faculté de droit de l'Université de Novi Sad.

qu'il est à l'origine d'une conception en tous points particulière, l'intégralisme étatique et juridique, qu'il n'a toutefois pas encore exposée sous la forme d'un tout.

Par ailleurs, dans de nombreux ouvrages consacrés aux grands noms de la pensée juridique, le professeur Stevan K. Vračar a également fait preuve de remarquables talents analytiques. Cela ressort notamment de ses études sur Lundstet, Kelsen, Petrazicki et d'autres auteurs étrangers mais aussi de ses études sur Slobodan Jovanović, Đorđe Tasić, Radomir Lukić et, surtout, celle sur Toma Živanović.

Dans six études consacrées à Toma Živanović et à son *Système de philosophie juridique synthétique*, écrites à diverses occasions, le professeur Vračar, après avoir procédé à un travail analytique indispensable, a non seulement présenté les idées essentielles de cet éminent auteur, mais aussi conçu une critique immanente et transcendante de son oeuvre juridique et philosophique.

Mots-clés: *Intégralisme étatico-juridique. – Etat et droit. – Philosophie de droit. – Toma Živanović.*

Milijan Popović*

VRAČARS „TOMA ŽIVANOVIĆ“

Zusammenfassung

Prof. Dr. Stevan K. Vracar ist unserer wissenschaftlichen Öffentlichkeit vor allem als Staats- und Rechtstheoretiker und Rechtsmethodologe bekannt. Als Denker ist er vor allem deswegen bedeutend, weil er eine eigenartige Richtung, den staatsrechtlichen Integralismus, schuf, obwohl er diese Richtung noch nicht in ihrer gesamten Form ausgelegt hatte.

Andererseits zeigte Prof. Dr. Stevan K. Vracar in seinen zahlreichen wissenschaftlichen Arbeiten, welche den bedeutenden wissenschaftlichen Denkern gewidmet sind, ausgeprägte analytische Fähigkeiten. Dies ist in seinen Studien über Lundstedt, Kelsen, Petrazicki und andere ausländische Autoren, aber auch in seinen Studien über Slobodan Jovanović, Đorđe Tasić, Radomir Lukic und insbesondere über Toma Živanović ersichtlich.

In sechs Studien über Toma Živanović und sein *System der synthetischen Rechtsphilosophie*, die zu verschiedenen Anlässen entstanden sind, stellte Prof. Dr. Vracar nach einem durchgeführten analytischen Verfahren nicht nur die grundlegenden Ideen dieses großen Denkers dar, sondern übte

* Dr. Milijan Popović, Professor an der Juristischen Fakultät in Novi Sad.

auch eine immanente und transzendente Kritik von Živanovićs rechtsphilosophischem Werk.

Hauptwörter: *Der staatsrechtliche Integralismus. – Der Staat und das Recht. – Die Rechtsphilosophie. – Toma Živanović.*